

ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ ФОЛЬКЛОРУ

Українське весілля: стан і перспективи дослідження

Микола ДМИТРЕНКО

Доктор філологічних наук,
завідувач відділу фольклористики
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України
01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4
e-mail: narodoznavstvo@gala.net

У статті висвітлено стан записування та дослідження весільної обрядовості в Україні. Зроблено огляд основних публікацій весільного фольклору, оцінено внесок учених в осмислення традиційного феномена національної культури. До важливих завдань сучасної етнології та фольклористики, з погляду автора, належить розробка принципів класифікації та систематизації матеріалів весільної обрядовості, дослідження системи персонажів весілля в функціональному та гендерному аспектах, вивчення символіки образів обрядодій та пісень. Актуальними є також підготовка антології «Українське весілля», укладання «Енциклопедії українського весілля», «Атласу українського весілля», розробка конкретних науково-методичних практичних рекомендацій для організації сучасного весільного обрядового комплексу.

Ключові слова: весільний обряд, весільні пісні, опис обряду, етапи обряду, запис пісень, теорія фольклору, жанри весільного фольклору, енциклопедія українського весілля, символіка образів.

Відомості про українську весільну обрядовість сягають мало не тисячолітньої давнини – найдавніша писемна згадка належить до періоду Київської Русі – 1096 р. З другої половини XI – початку XII ст. в літописах зафіксовано інформацію про українські весільні звичаї, що мали різні форми стосунків: умикання (викрадення дівчини за згодою і без), купівля-продаж, договір. Короткий опис українського весілля 1581 р. здійснив Я. Ласицький у листі до Д. Хитрея. У добу козаччини 1650 р. французький інженер Г.-Л. де Боплан, перебуваючи в Україні, подав опис весільних звичаїв, засвідчив демократизм і партнерство українців при виборі пари. Можна сказати, що саме тоді було чи не вперше застосовано гендерний підхід до висвітлення взаємин між жіночою та чоловічою статтями.

До найпомітніших записів, публікацій обрядових матеріалів українсько-го весілля та спостережень про них належать: Калиновський Г. «Опис весільних простонародних обрядів...» (1777), Червінський І. «Сватання, весілля і родини у люду руського на Русі Червоній, описане мешканцем цього краю» (1805), Доленга-Ходаковський З. «Проект наукової мандрівки Росією для пояснення давньої слов'янської історії» (1820), Голембійовський Л. «Польський народ, його звичаї, забобони» (1830), Вацлав з Олеська. «Пісні польські та руські люду з Галичини» (1933), Лозинський Й. «Українське весілля» («Руське весілля», 1835), Терещенко А. «Побут російського народу. – Ч. 2: Весілля» (1848), Метлинський А. «Народні українські пісні» («Народные южнорусские песни», 1854) та ін.

У класичній збірці А. Метлинського вперше в історії української фольклористики було застосовано не територіально-функціональний принцип класифікації

й подачі пісень (як у виданнях попередників: Б. Залеського, Ж. Паулі, К. Вуйцицького), а функціонально-обрядовий принцип розташування фольклорного матеріалу за окремими розділами, що відповідають етапам весілля (майже три сотні пісень). Цю схему згодом запозичив П. Чубинський, але не скрізь її послідовно витримав.

У другій половині XIX ст. з'являються досить повні публікації записів весільних пісень та описів обряду. Це стосується цікавого локального опису В. Навроцького «Весілля в Котузові» (1869, нині Тереховлянський район Тернопільської області)¹, розвідки М. Янчука «Українське весілля в Корницькому приході Костянтинівського повіту Сідлецької губернії» (1885) та видатних збірок в історії української фольклористики й етнології, що їх підготували П. Чубинський і Я. Головацький: четвертий том «Праць» П. Чубинського названо «Обряди: родини, хрестини, весілля, похорон» («Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским», 1877), «Народні пісні Галицької та Угорської Руси, зібрані Я. Ф. Головацьким» («Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким», 1878; сюди ввійшли матеріали різних збирачів із Галичини, Буковини, Закарпаття). Зокрема, В. Навроцький класифікував обряд за десятьма етапами: 1. Весільний час. 2. Сватання. 3. Коровай. 4. Словини. 5. Вінкоплетини. 6. Заручини. 7. Шлюб. 8. Посаг. 9. Проводи. 10. Пропій².

М. Янчук розглянув шість етапів обряду, останній із яких (власне весілля) розподілив за днями: субота, неділя, понеділок, вівторок, середа. Українські весільні пісні вчений порівняв із білоруськими, російськими та творами інших слов'янських народів. П. Чубинський, крім опису обряду, із різних територій України подав майже дві тисячі весільних пісень – 1943 зразки. Це перевершило всі публікації XIX – першої половини XX ст., стало своєрідним науковим прикладом для наслідування. М. Шубравська з цього приводу писала: уміщений «пісенний матеріал – це дорогоцінний скарб, який надовго ще залишиться важливим джерелом у вивченні весільної пісенності на Україні не тільки за своєю кількістю, а й за науковою обробкою: біля кожного зразка зазначено місце запису, пучки варіантів подані в зіставленні їх текстів, що має неабияке значення для дослідника, особливо словесника»³.

Оприлюднення великої кількості першоджерельних матеріалів послужило міцним фундаментом для спеціального фахового студювання весільного обряду й фольклору. Якщо романтична парадигма української фольклористики передбачала переважно збір матеріалу, захоплення ним як доказом високої мистецької вартості творчості та національної самобутності українців, наголошувала на концепції народності, а відтак і регресі усної традиції у зв'язку з розвитком цивілізації, то в другій половині XIX ст. розпочато формування наукової академічної доктрини у вивченні явищ як архаїчної культури, пов'язаної і з міфологічною епохою, синкретизмом, і з пізнанням еволюційного шляху колективної нематеріальної культури з тяглістю останньої аж до новітнього часу.

Поява методологічно важливих народознавчих праць М. Костомарова, О. Потебні, О. Котляревського, М. Лисенка, О. Веселовського, М. Драгоманова, І. Франка, Ф. Колесси зумовила дослідження весільної обрядовості не тільки в регіонально-

¹ Лозинський Й. Українське весілля / Упоряд., вст. ст. Р. Кирчіва. – К.: Наук. думка, 1992. – 176 с.

² Навроцький В. Весілля в Котузові // Навроцький В. Географічно-етнографічні та статистично-економічні праці / Упоряд. С. Злупко і Я. Злупко. – Львів, 2004. – С. 65–86.

³ Весільні пісні: У 2-х кн. – Кн. 1: Полісся, Наддніпрянщина, Слобожанщина, Степова Україна / Упоряд., приміт. М. Шубравської; нотний матеріал упоряд. А. Іваницький. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 19. (Серія «Українська народна творчість»).

му аспекті, але й у плані з'ясування генези українського весілля, порівняння його з традиціями інших народів, вивченням комплексу оказіонально-функційних, семантично-структурних та ідеологічних особливостей тощо.

Під впливом свого наукового наставника, професора Харківського університету О. Потебні, спеціально розпочав досліджувати весільний обряд М. Сумцов. Його найважливіші праці про весілля, весільний фольклор: магістерська дисертація «Про весільні обряди, переважно російські» (1881), опубліковані в журналі «Киевская старина» розвідки «Релігійно-міфічне значення українського весілля» (1885), «До питання про вплив грецького і римського весільного ритуалу на українське весілля» (1886), «Українська весільна термінологія» (1889), «Значення весілля» (1889), «Опис весільних українських простонародних обрядів» (1889, передмова до перевиданої в Харкові книги Г. Калиновського), «Чоловік на весіллі своєї дружини» (1893), «Весілля» (1900) та ін. До цього ряду належить і докторська дисертація вченого «Хліб в обрядах та піснях» (1885), у якій щедро використано весільний обрядовий матеріал. Виходячи з широкого порівняльного фактажу, М. Сумцов із пієтетом ставився до весільної традиції українців: «Хоч в усіх слов'янських весіллях багато язичницького, давнього, весілля українське відзначається особливою цілісністю та урочистістю, пісні й обряди розподіляються досить рівномірно всіма етапами весілля; витримано сувору відмінність між окремими актами весільної драми...»⁴.

У розвідці «До питання про вплив грецького і римського весільного ритуалу на українське весілля» М. Сумцов навів ряд цікавих даних про можливий давній вплив українського весілля на грецьке, а згодом повернення «специфічного рідного». Дослідник опонував тим представникам теорії запозичень, які так легко переймали чуже і приписували його народові, не заглиблюючись у сутність традиції автохтонів: «Українське весілля виявляє спорідненість із грецьким весіллям в усьому складі і в окремих подробицях, що, однак, не дає підстав перше виводити з останнього... Відверта подібність в усьому складі класичного і слов'янського весільного ритуалу позитивно може бути пояснена походженням класичних і слов'янських народів із одного спільного арійського кореня...»⁵.

Сталося так, що цінні класичні фольклористично-етнографічні праці М. Сумцова, на жаль, належним чином не опанував сучасний науковий дискурс. Можливо, у цьому трохи більше пощастило часто згадуваній етнографічній розвідці В. Охрімовича «Значення українських весільних обрядів і пісень в історії еволюції сім'ї» (1891).

Наприкінці XIX – на початку XX ст. було здійснено ще ряд описів у різних регіонах України: Рошкевич О. «Обряди і пісні весільні люду руського в селі Лолін Стрийського повіту. Зібрала О. Рошкевич. Опрацював І. Франко» (1886), Ярошинська Є. «Весільні обичаї буковинсько-руського народу в наддністрянських околицях» (1891), Малинка О. «Українське весілля» (1898), Грінченко Б. «Весілля в селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії» (1899), Литвинова-Бартош П. «Весільні обряди і звичаї у селі Землянці Глухівського повіту у Чернігівщині» (1900), Демченко І. «Весілля в містечку Монастирище Липовецького повіту Київської губернії» (1903), Верховинець В. «Весілля в селі Шпичинцях Сквирського повіту Київської губернії» (1914) та ін.

У радянський час дослідження весільного обряду й пісень хоча й було зорієнтоване на системне вивчення, проте через ідеологічну зашореність не могло претендувати на об'єктивність, незважаючи на проголошуваний принцип історизму.

⁴ Сумцов Н. О свадебных обрядах, преимущественно русских. – Харьков, 1881. – С. 5.

⁵ Сумцов Н. К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу. – К., 1886. – С. 13-14.

Пріоритет мали нові обряди, звичаї, свята – «червоні весілля» (ця назва асоціюється з іншою: «криваві весілля»), «комсомольські весілля».

Заради справедливості варто зазначити: збір матеріалів традиційного весілля, що у зв'язку з техногенним розвитком і під тиском тоталітарної системи зазнавало надто стрімких трансформацій, здійснювався повсюдно, – на жаль, не скрізь із мелодіями. Це засвідчують численні записи пісень та описи обряду в різних областях: як ті, що ввійшли до опублікованих збірок, так і ті, що зберігаються в архівах (передусім у найбільшій рукописній скарбниці фольклору в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського Національної академії наук України). Чи не найповнішою працею цього часу є «Весілля в селі Зятківцях», що його в 1920-і – 1930-і рр. записав Г. Танцюра в Гайсинському районі на Вінниччині. Це унікальна пам'ятка українського фольклору. Збирач здійснював записи у своєму (й нашому. – М. Д.) рідному селі, крім опису обряду, подав 800 народних пісень – тексти з мелодіями, 144 танці (зразки інструментальної музики), кільканадцять ігор – своєрідних театралізованих вистав місцевих «штукарів»⁶.

Подвигом науковців-фольклористів М. Шубравської та О. Правдюка можна вважати підготовку й видання 1970 р. двох томів «Весілля» в академічній серії «Українська народна творчість» – найповнішого зібрання описів українського народного весілля, зроблених протягом трьох століть (із двадцяти двох описів половину надруковано вперше, чотирнадцять описів мають мелодії). Наукове керівництво в процесі укладання книг здійснював О. Дей. М. Шубравській належить упорядкування й підготовка до видання в згаданій серії ще й двох академічних фундаментальних томів весільних пісень (нотні матеріали підготували А. Іваницький, Н. Бучель). Названі праці стали помітною віхою в українському весілезнавстві, стимулювали як вивчення, так і збирання матеріалів безпосередньо в середовищі, де ще збереглися релікти фольклорної архаїки та класичного драматичного дійства⁷.

До теоретичних здобутків фольклористики та етнографії радянського періоду можна зарахувати не так багато праць. Окрім передмов М. Шубравської до згаданих видань, варті уваги монографії О. Кравець «Сімейний побут і звичаї українського народу» (1966), І. Ребошанки «Народження символу» (1975), В. Здоровеги «Нариси весільної обрядовості в Україні» (1978), В. Борисенко «Весільні звичаї та обряди на Україні» (1988)⁸ [2], низка статей, опублікованих у журналі «Народна творчість та етнографія».

У пострадянській час, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., весіллю й весільним пісням науковці почали приділяти спеціальну увагу. Пожвавилось вивчення регіональних особливостей традиції та її динаміки, опубліковано чимало описів весілля. Цьому прислужилися збирачі та дослідники фольклору: І. Денисюк, Р. Кирчів, С. Китова, О. Курочкін, В. Давидюк, Н. Лисюк, М. Гримич, П. Зборовський, С. Маховська, З. Марчук, Н. Петрова, О. Цвид-Гром, В. Косаківський, З. Босик, Н. Поклад, В. Круковська, О. Кондратович, Н. Сивачук, Н. Пастух, В. Те-

⁶ Грає весілля наш Херсонський край. Пісенний фольклор Херсонщини / Укл. В. Другальов. – Херсон: Наддніпряночка, 2009. – 180 с.

⁷ Див.: Весільні пісні: У 2-х кн. – Кн. 1: Полісся, Наддніпрянщина, Слобожанщина, Степова Україна / Упоряд., приміт. М. Шубравської; нотний матеріал упоряд. А. Іваницький. – К.: Наук. думка, 1982. – 872 с. (Серія «Українська народна творчість»); Весільні пісні: У 2-х кн. – Кн. 2: Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття / Упоряд., приміт. М. Шубравської; нотний матеріал упоряд. Н. Бучель. – К.: Наук. думка, 1982. – 680 с. (Серія «Українська народна творчість»); Весілля: У 2-х кн. / Упоряд. текстів, приміт. М. Шубравської; нотний матеріал упоряд. О. Правдюк. – К.: Наук. думка, 1970. – Кн. 1. – 456 с.; Кн. 2. – 480 с.

⁸ Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні (Історико-етнографічне дослідження). – К.: Наук. думка, 1988. – 192 с.

леуца, І. Несен, Л. Василечко, Р. Цапун, В. Головатюк, В. Другальов, О. Шульга, О. Щербань та ін.⁹

Поза межами нашої держави також виходять оригінальні збірки весільної обрядовості. Скажімо, в Російській Федерації надруковано книгу «Куды, доню, собираешься?.. Свадебная обрядность украинских переселенцев Омского Прииртышья / Сост. Т. Репина, О. Сидорская» (Омськ: «Наука», 2007. – 186 с. формат А 4). Структура збірки: вступ, шість частин; загальні зауваги про побутування українського весільного обряду; версія українського весільного обряду у викладі Є. Ускової; зведена версія українського весільного обряду; пісні; одяг; кухня.

Характерною рисою багатьох публікацій весільних матеріалів в Україні та за її межами є увага до локальних особливостей та науково точних записів, що пов'язане не тільки з технічними можливостями (аудіо-відеофіксації), але й засвоєнням удосконалених методологічних підходів осмислення та методики збирання фольклору в новочасі.

У науковому доробку сучасників про весільний обряд і весільні пісні маємо декілька монографій, навчальних посібників (С. Китова, Л. Єфремова, Н. Петрова, З. Марчук, Н. Сивачук, О. Шульга)¹⁰, захищених дисертацій (Н. Лисюк, О. Цвид-Гром, Н. Задорожнюк, С. Маховська та ін.). Усе ж у студіях превалюють з'ясування регіональних аспектів функціонування обряду й пісень. Їм властиві увага до атрибутики, характеристика окремих етапів (у тім чи не найменше висвітленими залишаються обряд комори й поганий понеділок). Слабким компонентом досліджень є компаративістський аспект: часто-густо дослідники розглядають явище вузько, без ширшого історичного, ідеологічно-світоглядного, обрядово-звичаєвого та фольклорного контексту і в межах соціального локусу, і в межах етносу та іноетнічних чинників.

Отже, до актуальних завдань етнологів та фольклористів належить розробка принципів класифікації та систематизації матеріалів весільної обрядовості (опис етапів, подачі обрядових та персоналізованих паспортів, пісень, варіантів творів, описів виконавського середовища, приміток та застережень учасників дійства, різноманітних пояснень, коментарів), дослідження системи персонажів (учасників, чинів) весілля в функціональному та гендерному аспектах, вивчення символіки образів обрядодій та пісень тощо.

На часі підготовка антології «Українське весілля», яка б найповніше охоплювала і описи обряду, записи пісень, і матеріали до осмислення народного феномену. Варто подбати й про те, щоб видання (на нашу думку, в десяти томах) стало унікальною антологією теоретичних та емпіричних матеріалів, фундаментально висвітлювало тему «Світ українського весілля та українське весілля у світі».

Назріла потреба укласти «Енциклопедію українського весілля», «Атлас українського весілля» й розробити конкретні науково-методичні практичні рекомендації.

⁹ Див., зокрема: Бойківські весільні латканки / Зібрав та упоряд. П. Зборовський; муз. транскрипції І. Федун. – Львів: «СПОЛОМ», 2002. – 196 с.; *Василечко Л.* Таїна весільного обряду. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2006. – 127 с.; *Грає весілля наш Херсонський край. Пісенний фольклор Херсонщини / Укл. В. Другальов.* – Херсон: «Наддніпряночка», 2009. – 180 с.; *Єфремова Л.* Наспівні українських весільних пісень. – К.: Наук. думка, 2006. – 172 с.; Китова С. Християнська суть українського весілля. – Черкаси: Брама, 2008. – 380 с.; *Кондратович О.* Весілля на Поліссі. – Луцьк: «Надстир'я», 1996. – 112 с.; *Марчук З.* Генеалогія українського весілля. – Луцьк, 2006. – 360 с.; *Маховська С.* Весілля. Похорон. – Хмельницький, 2005. – 80 с.; *Петрова Н.* Весільна обрядовість Одещини: регіональний та функціональний аспекти. – Одеса, 2008. – 348 с.; *Сивачук Н.* Уманське весілля. – Умань: Алмі, 2007. – 200 с.; *Шульга З.* До віncia. Українська весільна обрядодія. – Львів: «Апріорі», 2009. – 168 с. Найновішу бібліографію публікацій принаймні останнього десятиліття належить спеціально підготувати.

¹⁰ Єфремова Л. Наспівні українських весільних пісень. – К.: Наукова думка, 2006. – 172 с.; Китова С. Християнська суть українського весілля. – Черкаси: Брама, 2008. – 380 с.; Марчук З. Генеалогія українського весілля. – Луцьк, 2006. – 360 с.; Петрова Н. Весільна обрядовість Одещини: регіональний та функціональний аспекти. – Одеса, 2008. – 348 с.; Сивачук Н. Уманське весілля. – Умань: Алмі, 2007. – 200 с.; Шульга З. До віncia. Українська весільна обрядодія. – Львів: «Апріорі», 2009. – 168 с.

дації для організації сучасного весілля, щоб воно було не еклектичним – на чолі з чужорідним пострадянським тамадою, а цілісним органічним дійством, в основі якого лежить автохтонна етнічна традиція, збагачена новітніми прагматичними динамічними реаліями.

Стаття надійшла до редколегії 14.01.2010
Прийнята до друку 20.02.2010

The Ukrainian Wedding Party: State of the Art and Prospects for Research

Mykola DMYTRENKO

The article covers the state of recording and researching the wedding rituals in Ukraine. It reviews the basic publications in the field of wedding folklore, evaluates the scholars' contribution to the comprehension of the traditional phenomenon of national culture. According to the author, major assignments of present-day Ethnology and Folklore Studies comprise the elaboration of tenets to classify and systematize the material of wedding rituals, researching the system of wedding characters in the functional and gender aspects, study of the symbolism of the rituals and the songs. Topical are also the issues of preparing an Anthology «The Ukrainian Wedding» and a compilation of «An Encyclopaedia of the Ukrainian Wedding Party», «Atlas of the Ukrainian Wedding Party», elaboration of particular scientific and methodological practical recommendations with the aim of organizing the present-day wedding ritual complex.

Key words: wedding ritual, wedding songs, ritual description, stages of the ritual, recording of the songs, genres of wedding folklore, encyclopaedia of the Ukrainian wedding party, symbolism of the character-sketches.

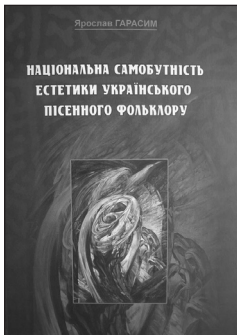
Українська свадьба: Состояние и перспективы исследования

Николай ДМИТРЕНКО

В статье освещается вопрос о состоянии письменной фиксации и исследования свадебной обрядности в Украине. Сделан обзор основных публикаций свадебного фольклора, оценен вклад ученых в осмысление традиционного феномена национальной культуры. К важным задачам современной этнологии и фольклористики, с точки зрения автора, относится разработка принципов классификации и систематизации материалов свадебной обрядности, исследование системы персонажей свадьбы в функциональном и гендерном аспектах, изучение символики образов обрядовых действий и песен. Актуальными является также подготовка антологии «Українська свадьба», составление «Энциклопедии украинской свадьбы», «Атласа украинской свадьбы», разработка конкретных научно-методических практических рекомендаций для организации современного свадебного обрядового комплекса.

Ключевые слова: свадебный обряд, свадебные песни, описание обряда, этапы обряда, запись песен, теория фольклора, жанры свадебного фольклора, энциклопедия украинского свадьбы, символика образов.

Нові книги

Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. – Львів: НВФ «Українські технології», 2010. – 376 с.

У монографії здійснено багатоаспектне дослідження національної специфіки українського пісенного фольклору. Простежено генезу етноестетичних уявлень і критеріїв, які сформувалися у результаті спвіддї географічно-кліматичних, історико-соціологічних та етнопсихологічних чинників. Виявлено, що основною смисловою домінантою етноестетики народнопісенної творчості є категорія добропрекрасного – світоглядний концепт, який визначає характер взаємовпливів між морально-етичним досвідом етносу та високим естетичним рівнем художньої вартості фольклорних текстів. Національну експресію мови української народної пісні простежено на рівні системи образів, евфемізованої формульності поетичної стилістики та звукової організації ритмомелодики.